

Endişeli Muhafazakârlar Çağı'na Bir Prolegomena*

Adem SAĞIR
Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fak. Sosyoloji
ademsagioglu@gmail.com

Kitap Tanıtımı / Book Reviews

Muhafazakârlık, Türkiye'de uzun süreden beri gündeme olan kavramsal izleklerden birisidir. Kuşkusuz kavramın güncellenmesinde 2003 yılından sonra AKP'nin tek başına iktidar olması önemli bir belirteç olmuştur. AKP muhafazakârlığı, kendisini "muhafazakâr demokratlık" bağlamında tanımlamakla (Akdoğan, 2004) birlikte, bu muhafazakârlığın neo-liberalizm ve küreselleşme ile doğrudan ilişkili olduğu görülür (Akarçay, 2009; Erkan, 2008; Yankaya, 2014; Uzgel, 2009). Çünkü demokrasi, AB, çokkültürlülük, insan hakları, ekonomik entegrasyon gibi kavramlar, AKP'nin yol haritasının siyasete ve toplumsal alana yansıttığı önemli kavramlar olmuştur. Kuşkusuz Türkiye'de bir değişim beklentisine karşılık gelen AKP siyaseti, uzun bir süre bu değişimin dinamiklerini değerlendirmeyi başarmıştır. Ancak AKP'nin milli görüş geleneğinden geliyor olması ve parti mensubu birçok kişinin geçmişteki söylemleri uzun bir süre toplumun büyük bir kesimi tarafından kaygıyla takip edilmiştir. Öyle ki AKP'nin muhafazakârlığın ağır bastığı iddia edilen dönemlerde "mahalle baskısı",¹ "imam öğretmene yenildi",² "ülkeye şeriat geliyor", "Türkiye'de farklı olmak zorlaştı"³ veya "tehlikenin farkında mısınız?"⁴ şeklinde söylemsel alanlar ortaya

* "Volkan Ertit, Endişeli Muhafazakarlar Çağı, Ankara: Orient Yayınları, 2015, Kitabının değerlendirilmesidir.

¹ Şerif Mardin, mahalle baskısı kavramını ilk olarak Religion, Society and Modernity in Turkey adlı son kitabı üzerine 2 Mayıs 2007 tarihinde gazeteci Ruşen Çakır'la gerçekleştirilen bir röportajda kullanmıştır (Çakır, 2008:17). Mardin, kavramla AKP'nin siyasi ve sosyal politikalarıyla bir toplumsal baskıya dönüştüğünü anlatmayı amaçlamıştır.

² 2007 yılında mahalle baskısı tartışmalarından bir yıl sonra Şerif Mardin, yeni bir tartışma başlattı: "Cumhuriyeti temsil eden öğretmen, cami, imam ve esnaftan oluşan mahalleye karşı kaybetti."

Detaylı okuma için bkz. <http://www.gazetevatan.com/ogretmen-imama-yenildi-180297-gundem/>, Yayın Tarihi: 26.05.2008, Erişim Tarihi:05.08.2015.

³ Prof. Dr. Binnaz Toprak'ın proje sorumluluğunu yaptığı Türkiye'de din, muhafazakârlık ve toplumsal baskı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir araştırma uzun bir süre Türkiye'deki akademik tartışma gündeminin de içeriğini belirledi. Bkz. Binnaz Toprak, Türkiye'de Farklı Olmak, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

açıktı. Böylece hem AKP içinde hem de AKP'nin dışında Türkiye'nin muhafazakârlığına, dindarlığına ya da sekülerliğine dair gündemde kalan tartışmalar oldu.

Hazırlanmış olan bu metinde değerlendirmeye alınan ve tanıtılan kitap, Türkiye'nin muhafazakârlaştığına dair kaygıları olan endişeli modernlerin iddialarını ele alma kaygısıyla hazırlanmış bir çalışma olarak göze çarpmaktadır. Hatırlanacağı üzere *"Türkiye Muhafazakârlaşıyor mu?"* sorusundan hareketle başlayan araştırmalar, dönemin başbakanı Erdoğan'ın *"dindar nesil yetiştirme"* önermesi ile *"Türkiye'de Dindarlık Tartışmaları"* etrafında dönmeye başladı. Mahalle baskısı, endişeli modernler, endişeli muhafazakârlar kavramları da bu araştırmalara eşlik eden alt başlıklar olmuştur. Bu kitap, endişeli modernlerle endişeli muhafazakârları aynı ortak paydada birleştiren bir çalışma olarak tanımlansa yerinde olacaktır.

Biz bu çalışmada Volkan Erit'in *"Dinden Uzaklaşan Türkiye"* alt başlığıyla hazırlanmış olduğu *"Endişeli Muhafazakârlar Çağı"* kitabı hakkında bir değerlendirme ve tartışma yapma amacındayız. Kitaba özel ilgi gösterilmesinin nedeni ise kitabın kaygısının; Bekir Ağır'dır'a ait olan ve Binnaz Toprak'ın popülerleştirdiği *"endişeli modernler"* kavramının yanlış bir kullanım olduğu, asıl *"endişeli muhafazakârlardan bahsetmek gerektiği* iddiası olmasıdır. Kitabın arka kapak sayfasında yazdığı gibi; *"Türkiye çok hızlı bir şekilde sekülerleşiyor, yeni nesiller eski kuşaklar kadar umursamıyorlar dini"* önermesi, kitap boyunca niçin endişeli muhafazakârlar etiketlemesinin kullanıldığını özetleyen bir ifade olarak karşımıza çıkar. Akademik referansları ve hayat hikâyesiyle Volkan Erit'in muhafazakârlık üzerine yaptığı belirlemeler, bizim bu tartışmanın ana eksenini oluşturan "dışarıdan bir okumanın muhafazakârlık veya dindarlık için nasıl bir anlama sahip olduğu" sorusuna da ilham vermiştir.

Kitabın Bütününde Karşımıza Çıkanlar

Çalışma, sekiz bölümden oluşmaktadır. *"Sekülerleşme paradigması"* bölümüyle başlayan kitap, *"Sekülerleşme nedir? Sekülerleşme budur. Kitabın yazarlarından birisi olmak ister misiniz?"* sorusu ile başlayan bölümle bitmektedir. Sekülerleşme paradigması başlığı altında, kavramın ortaya çıkışı

⁴ Cumhuriyet Gazetesi'nin 2007'deki cumhurbaşkanlığı seçimi için gösterdiği tepkilerden birisidir. "Tehlikenin farkında mısınız?" görseliyle uzun bir süre kitlesini mobilize etmiş olan gazete, "saatler 100 yıl geri alınıyor" sloganıyla da yola çıkarak birçok reklam girişiminde bulunmuştur. 2007 yılı, Cumhurbaşkanlığı'na Abdullah Gül'ün seçilmesinden sonra Türkiye'de yapısal değişimlerin başladığı önemli bir yıl olmuştur. Bu yıldan itibaren muhafazakârlık, dindarlık ve laiklik tartışmaları aynı süratle gündemde kalmaya devam etmiştir.

süreçleri tartışılmış ve kavramın sanayi kentine ait bir sonuç olduğuna vurgu yapılmıştır. İkinci bölüm, “Türkiye’nin demografik dönüşümü” başlığı altında nüfusun yapısını eğitim, göç, gelir dağılımı, sağlık, evlilik, nüfustaki dönüşüm gibi alt başlıklarla ele almıştır. Bu bölüm, demografik bilgilerin sunulması şeklinde hazırlanmış ve Türkiye’nin geçmişten bugüne demografik değişimi veriler ile sınırlandırılmıştır. “Sekülerleşen Türkiye” başlığıyla üçüncü bölüm, dindarlık kavramı ekseninde eşcinseller, evlilik kavramına bakış, cinsel ilişkilerin algılanma biçimleri, mistik güçlere inançlar, kıyafetler, medya, kutsalın dönüşümü gibi birçok alt başlıkla kurgulanmıştır. Kitabın dördüncü bölümünde Türkiye’deki muhafazakârlaşma algısının nedenleri yer almıştır. Bu bölümde Türkiye’nin şeriatla imtihanı, laikleşme tartışmaları, sayısı arttığı düşünülen başörtülü kadınlar ve azaltılmayan içki tüketimi temel göstergeler olarak karşımıza çıkartılmıştır. Beşinci bölümde “Türkiye’de yeni dini hareketler ve Sekülerleşme” tartışılırken, altıncı bölümde “Sekülerleşme kavramını ilahiyatçılardan kurtarmak” ve yedinci bölüm ise kitabın da başlığını oluşturan “endişeli muhafazakârlar çağı” olarak düzenlenmiştir.

Kavram Kargaşasından Düzlüğe Çıkamamak

Kitap, günümüzde muhafazakâr Müslümanların da kendi aralarında sıklıkla tartıştığı temel bir iddiadan yola çıkmaktadır. Bu bağlamda kitap; “Türkiye toplumunun gün geçtikçe dinden uzaklaştığını, yani sekülerleştiğini... toplumun çok hızlı bir şekilde dinden uzaklaştığını ve hatta geri dönüşü olmayan bir yola girdiğini” (s.9) iddia etmektedir. Okuyucu “muhafazakârlaşma mı?” “dindarlaşma mı?” arasında bir kavram kargaşası yaşamaması için daha ne başında Ertit, “Türkiye’de yaygın bir kullanım alanı olduğu için muhafazakârlık ile dindarlık kavramlarının birbiriyle özdeşleştirilen birlikteliğine” vurgu yapmıştır. Ertit, gündelik dilde dindarlık ile eşanlamlı tutulan muhafazakarlığın bu özelliğinin dinin de bazı değerlerin içeriğini (inanç, ibadet, ritüel, ahlak, aile vb.) muhafaza etmeye çalışan yapısından kaynaklandığından söz etmektedir (s.10). Kitabın temel hareket noktalarından birisi kuşkusuz “sekülerleşme” kavramıdır. Ertit’in Avrupa’nın ve Türkiye’nin seküler tarihini yazdığı önceki çalışmaları, muhtemelen kavramın kitabın bütününde karşımıza çıkmasının temel nedenidir.

Çalışmada sekülerleşme ile ilişkili dikkat çeken ilk nokta “Sekülerleşme Teorisi”nin betimlemeleri olmuştur. Teoriye göre sekülerleşmenin tanımını Ertit, şu şekilde aktarmaktadır:

“dinin günlük pratiklere yön veren bir düşünce şekli olmaktan uzaklaşarak bir başka tüketim aracına indirgenmiş olması; dinin dinsel olmayan alanlardaki kontrolünün kısıtlanması; bilgi kaynaklarının mistik öğelerden uzaklaşması; din ile yoğrulmuş gelenekçiliğin çözülmesi; dinin veya dinimsi yapıların baskın kültür ve ifade aracı olmaktan uzaklaşması, kutsal yapıların kutsallık derecelerinin sorgulanmaya başlanması”(s.14)’dir.

Bu süreçlerin modernleşmenin bir sonucu olduğu gerçekliği de kavramsal betimlemelere eşlik eden bir gerçekliktir. Böyle literatürde olduğu gibi kitapta da sekülerleşme ve modernleşme aynı paralelde işlenir. Bu ilişkiselliği ortaya koymak için Ertit, Avrupa tarihinin kendine özgü süreçlerini ele almıştır. *Rönesans, Reformasyon, Mutlak monarşilerin yükselişi, bilimsel devrim ve aydınlanma çağı* klasik olarak bu tarihi ortaya koyan dönemler olarak betimlenmiştir. Burada sekülerleşme ile dini pratiklerden uzaklaşması bağlamında dikkat çekici alt başlıklardan birisi “*teknolojik olanakların artışı*”nın dinin, hayatın içinden dışlanmasıyla arasındaki ilişki olmuştur. Ertit’in (s.26-27) buradaki iddiası, teknolojik gelişmelerin yaygınlaşmasıyla birlikte insanın doğa karşısındaki gücünün artmakta oluşu, bunun da dine ihtiyaç duyulan zaman dilimlerinin azalmasına neden olduğu gerçekliğidir.

Ertit’in endüstriyel kapitalizm ile sekülerleşme arasında kurduğu ilişkide kapitalizm, sekülerleşmenin hızlandırıcısı ve tamamlayıcısı olarak düşünülmüştür (s.29). Kitapta kapitalizm için “*üretim araçlarının sahipliğinin devlette olmadığı, insanların ticaret faaliyetlerinde herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmadıkları, firmalar arası rekabetin ve tüketici isteklerinin arz talep konusunda belirleyici olduğu bir ekonomik sistem olması*” (s.29) tanımı kullanılmıştır. Kapitalizmin dört ayağını, sekülerleşmenin dolaylı yönden hızlandırıcısı olarak kabul edilmiştir. Ekonomik alanın dinden uzaklaşması ilk ayaktır. Burada örnek olarak Türkiye’de dindarların faizle kurduğu ilişki biçimi verilmiştir. İslam dinine göre haram olan faiz, kapitalizmin Müslüman ülkelerde baskın ekonomik model haline gelmesi ile birlikte ekonominin temel kurumu hale gelmiştir. Günümüz Türkiye toplumunda ev ya da araba almak veya iş kurmak için birçok insan, Kur’an’da açıkça yasaklanmış olmasına rağmen, faiz ile para kullanmaktadır. Bir haftalık yurtdışı tatillerinde İslam yasakladığı için domuz eti yemek için mücadele eden bireyler, söz konusu ev-araba-iş olduğunda İslam’ın yasaklamış olduğu faizi kullanma konusunda çelişki görmemektedirler. Ertit, buradan hareketle kapitalizmin kendi kurallarının dinin söz söylediği kimi alanları yok saydığından söz etmektedir (s.30).

“*Herkesin iş gücüne dönüşmesi*” olgusu ise kapitalizmin sekülerleşme süreciyle ilişkisinde ikinci ayaktır. Burada temel durum, devletin piyasadan elini çekmesiyle bireylerin işgücüne dönüşmeye başlamaları ile betimlenmiştir. Kadınların da işgücüne katılmalarıyla aile yapılarının da bozulduğuna vurgu yapan Ertit, *evlilik öncesi cinsel birliktelik yaşının düşmesini, boşanma oranının artmasını, evlilik dışı çocuk sahibi olma oranının artmasını ve çocuk sayısındaki düşüşün gerçekleşmesini* hem aile yapılarının bozulduğunu gösteren pratikler olarak hem de sekülerleşmenin ayakları olarak betimlemiştir (s.30-31). Ertit’in burada kullanmış olduğu “*din ile meşrulaştırılan geleneksel aile yapısının çözülmesi*”(s.31) ifadesinin muğlak bırakıldığı görülmektedir. Burada erkeklik vurgusunun egemen olduğu bir

perspektife sahip muhafazakârlık algısı ile dinin meşrulaştırdığı sosyal düzen karmaşası belirirken, Ertit'in klasik "sosyal düzenin kaynağı dindir" yargısının büyümesine kapıldığı görülmektedir.

"Yaşam standartlarında yükselme" ve "devlet otoritesinin azalması" ise sekülerleşme-kapitalizm arasındaki son iki ayaktır. Burada Ertit, insanların yaşam standartlarında yükselme oldukça dine duydukları ihtiyacın azaldığını belirterek durumu somutlaştırmaktadır. Ertit'in aktarımında refah toplumlarında dini pratik ve ritüellere gündelik yaşamlarda oldukça az yer verildiği ifadesi karşımıza çıkmaktadır. Devletin ekonomik alanda etkinliğini yitirdiğini belirten Ertit, siyasi olarak da devletin topluma kendini dayatma becerisini kaybettiğini betimlemiştir. Ertit, burada saydığı bu dört ayağın dolaylı olarak dinin toplumsal gücünü sınırlandığı yargısına varmaktadır (s.32). Ertit'in buraya kadar sorunsallaştırdığı temel noktalar, aynı zamanda "Sekülerleşen Türkiye" başlıklı bölüm için bir ön hazırlık olarak karşımıza çıkmıştır.

Ertit'in çalışmasında yer alan *Sekülerleşen Türkiye* başlığı ve içeriği gözden geçirildiğinde, "zihniyette mi pratikte mi?" sorusu, okuyucu kafasında kendiliğinden belirir. Ertit, "Türkiye'nin muhafazakârlaştığı" iddia ediliyorsa o toplumda beklenen dönüşümleri 11 başlık altında görselleştirir ve kitabın temel iddiası için bu maddeleri yeterli bulur.

"Yeni kuşakların eski kuşaklardan daha dindar olması; Eşcinselliğin görülüründe azalma olması; Evlilik öncesi flört döneminde azalış gerçekleşmesi; Evlilik öncesi ya da evlilik öncesi cinsel ilişki sayısında azalış gerçekleşmesi; Doğüstü güçlere olan inanışlarda artış yaşanması; Farklı inanç grupları arasındaki evliliklerde azalış meydana gelmesi; Vücut hatlarının belli olmayacağı şekilde kıyafetlerin tercih edilmesi; Dinin toplumsal alandaki prestijinde ve gücünde artış olması; Medya dilinin muhafazakârlaşması; Tartışma dilinin muhafazakârlaşması; 'Kutsal'ların günlük pratiklere olan etkisinin artması" (s.59).

Ertit'in çalışması için seçtiği argümanlar, aynı zamanda muhafazakârlığı nasıl tanımladığı ve muhafazakârlıktan ne anladığı ile doğrudan alakalıdır. Her ne kadar kitapta muhafazakârlığın ne olduğu ve bize anlatmaya çalıştığına dair teorik bir zemin bulunmasa da Ertit'in burada sıralamış olduğu maddeler, Türkiye'de modernistlerin popüler okumalarını yansıtmaya bağlamında yeni gerçeklikler olmadığını söylemek mümkündür. Ayrıca sekülerleşme kavramından muhafazakârlık kavramına hızlı geçiş, kitabın akışını bozmaktadır. Ertit'in belirlediği kriterlerden yola çıkarak karşı kriterler belirlenip yazarın iddiasının kolaylıkla altının oyulacağı görülebilir:

“İmam-Hatip liselerindeki artış; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın toplumsal ve siyasi etkinliğinin artışı; Değerler Eğitimi'nin bir proje olarak tüm Türkiye'de yaygınlık kazanması; İlahiyat Fakülteleri sayısındaki artış ve yazılı-görsel medyada görünürlüklerinin artması; Camilerin sosyal ve siyasi görünürlüklerinin artması; Milliyetçi ve Muhafazakâr parti söylemlerindeki katı muhafazakâr eğilimlerin artması; Din kültürü dersinin iyi bir vatandaş olmanın kullanılabilir bir aracı haline getirilmesi; Mezhep ayrımcılığının ve öteki düşmanlığının artması; Ortadoğu politikalarındaki Osmanlıcı ve İslamcı eğilimlerin görünürlüğünün artması; Hızla artan “dış düşman” çözümlenmesi ve değer kaybolmayan Batı karşıtlığı; Yayınevlerinin bastığı kitaplarda görünür olarak muhafazakâr eğilimli yayımların boy göstermesi.”

Görüleceği üzere bu başlıklardan gidildiğinde kitapta iddia edildiğinin aksine “Türkiye'nin muhafazakârlaştığını” söylemek mümkün durmaktadır. Eğer dindarlıktan söz edilecekse aynı başlıkların Türkiye'nin dindarlaştırılması için önemli adımlar olduğu görülecektir.

Ertit'in ileri sürdüğü argümanları tek tek örneklerle açıklamaya çalıştığı başlıklarda eleştirilir birçok noktanın dikkat çektiği görülmektedir. Örneğin ilk olarak “hangi kuşak daha dindar?” başlığı attığı bölümde “Türkiye 'de son yıllarda toplumsal bir muhafazakârlaşmadan bahsediliyorsa, yeni neslin kendi anne-babasına nazaran daha muhafazakâr olması ve onun hayatına dinin daha çok dokunması gerekmektedir” (s.60) iddiasını kullanır. Aynı iddianın devamında Ertit, “Müslüman çoğunluğun yaşadığı toplumlar için hangi kuşağın daha muhafazakâr olduğunu anlama noktasında” bazı soruların sorulabileceğinden söz etmektedir: Hangi kuşakta evlilik öncesi flört daha yaygındır? Hangi kuşakta evlilik öncesi öpüşme daha çok yaşanmaktadır? Hangi kuşak farklı inanç sisteminden biri ile evlenilmesine daha hoşgörülüdür? Hangi kuşak için bekâret evlenirken daha az önemlidir? Hangi kuşağın kıyafetleri daha dar ve vücut hatlarını belli etmektedir? Hangi kuşak günlük sorunları için büyücülere, falcılara, medyumlara ve din adamlarına daha az gitmektedir? Hangi kuşak farklı cinsel kimlik ve cinsiyet yönelimlerine karşı daha hoşgörülüdür? Hangi kuşak için boşanma bir tabu değildir ve daha sık yaşanmaktadır? Hangi kuşak çocuklarına dini isimleri daha az vermektedir? Sokakta hangi çift ile karşılaşmak daha olasıdır: Başörtülü anne-başörtüsüz kız/ Başörtüsüz anne- başörtülü kız. Kuşkusuz Ertit'in belirlediği noktalar oldukça tartışmalı alanlardır ancak yeni gerçeklikler değildir. Bu tartışmalar, çoğu zaman hem modernizm içerisinde hem de muhafazakârlık literatürü içerisinde “kültürel değişim”, “küreselleşmenin yan etkileri”, “kültürel yozlaşma” gibi bağlamlarla ilişkilendirilmektedir. Ertit'in burada açtığı “sekülerleşme” bağlamı yeni bir bağlamdır ve yeni bir bağlam olması nedeniyle dikkate değerdir.

Kuşkusuz burada Ertit'in yaptığı metodolojik hatalardan birisine dikkat çekmek gerekir. Ertit, çalışma boyunca "muhafazakârlığı" üstten okumakta, "dindarlığı" ise dışardan okumaktadır. Uygulama alanı olmayan çalışmasında görsel ve yazılı materyallerden yola çıkarak bir hayat alanının okumasını yapmakta, ancak bunu yaparken de oldukça üst perdeden konuşmaktadır. Her ne kadar çalışmanın en başında toplumsal algıya paralel şekilde "muhafazakârlık" deyince "dindarlık" algısının yaygınlığı nedeniyle bu iki kavramın iç içe geçmiş bir şekilde kullanıldığından söz etse de, bu Ertit'in çalışmasını sığıltan kurtarmamaktadır. Çünkü muhafazakârlığı, dar bir perspektiften okumakta ve "Türkiye'nin muhafazakârlaştığına mı yoksa dindarlaştığına mı?" yanıt aramaya çalıştığını anlamak belirsizleşiyor. Buradaki tartışma konusu Türkiye'deki Müslüman yaşantıların kitabın ana temasının bunun üzerine kurulması gerekirdi. Çünkü burada konumlandıramadığımız Türkiye'nin muhafazakârlaştığına dair noktalar vardır. Müslümanlar üzerinden yapılan okumanın klasik kalıplardan çıkamayan yorumlarla aynı kaderi paylaştığı ve Türkiye'nin geleceğine dair belirsiz bir kehanetten öteye geçemediği görülmektedir.

Ertit'in "eşcinsellerin görünürlüğünün artması" üzerinden Türkiye'nin aslında muhafazakârlaşmadığını öngördüğü bölümde 1993 yılında yasaklanan "Onur Yürüyüşü"nden bugün özgür bir biçimde yapılan yürüyüşlere geliş hikâyesini anlatmaktadır. Ertit, 2013-2014 yılında yapılan onur yürüyüşü eylemlerinde karşılaşılan durumun Türkiye için oldukça yeni bir durum olduğundan bahsetmektedir (s.63). Burada Ertit'e birkaç temel sorgulamayı yaptırmak yerindedir. Bir defa eşcinsellerin görünürlüğünü dünya üzerinde yükselen yeni toplumsal hareketlerden bağımsız düşünmek doğru olmadığı gibi eşcinselliğin görünürlüğünü muhafazakârlaşmama göstergesi olarak sunmak da bizce doğru bir yaklaşım değildir. Bizce Ertit'in görmek istemediği, dünya toplumları için dönüm noktası olarak kabul edilen Kasım-Aralık 1999 yılındaki "Seattle Olayları"ndan sonra dünyanın eskisi gibi olmadığıdır. Bilindiği gibi Seattle'de çevrecilerden, anarşistlere sendikalardan gençlik örgütlerine binlerce kişi, ülkelerin beklemediği bir tepkiyi ortaya koydu. Küreselleşme karşıtlarının başlattığı bu hareket biçimi, kuşkusuz dünya üzerine toplumsal hareketlerin yeniden tanımlanması için ateşleyici bir dinamik oldu (Bkz.Cockburn ve diğerleri, 2003). Kuşkusuz 2011 yılından sonra sosyal medyanın kullanım biçimlerinin de benzer hareketler için yeni bir tanımlayıcı olduğu görülür ki bugün Türkiye'de bu duruma uzak değildir. Artık oldukça yoğun muhafazakâr kalıplar içerisinde yaşamış ve sosyalleşmiş "Havva Nine"lerin⁵ bile toplumsal hareketler

⁵ Karadeniz Bölgesi'nde 8 ilin yaylalarını birbirine bağlayacak 2 bin 600 kilometre uzunluğundaki Yeşil Yol Projesi, çevreye vereceği zarar nedeniyle protesto edildi. Protesto sırasında dozerin geçeceği güzergahın önüne elinde sopasıyla oturan Havva Bekâr, valinin kendilerine çapulcu demesine tepki göstererek eylemin "devlet biziz" diyerek unutulmayan isimlerinden birisi oldu.

içerisinde olduğu düşünüldüğünde, “Türkiye muhafazakârlaşmıyor” şeklinde değerlendirmeler yapmak, bugün ki sosyolojik şartlarda anlamlı bir karşılığı olmayacaktır. Aksine Türkiye’nin gittikçe muhafazakârlaşan devlet yapısı karşısında kendi muhafazakâr yaşam biçimleri içerisinde yeni araçlar üretmektedirler. Kuşkusuz eşcinsel hareketlerle muhafazakârlık arasında bir ilişkisellik kurulacaksa burada gözden kaçırılmaması gereken ilk bağlam, artık kapalı toplumlar da bile bu tür hareketlerin izlerini sürmenin mümkün olmasıdır. Yukarıdaki örnekte bahsi geçen muhafazakâr araçların üretilmesine ideal pratiklerden birisi eşcinsellerdir. Ertit çalışmasında, Arap ülkelerinden eşcinsel hareketlerin yasaklanmasını veya sürekli baskılanmasını örneklendirmekle birlikte, Arap dünyasındaki eşcinsellerin sosyal medya üzerinden görünürlüğünü es geçmektedir. Şimdi burada iç içe geçmiş bu betimlemeleri Türkiye örneğinden vermek mümkündür.

Bir defa eşcinsellikle-muhafazakârlık arasında kurulacak ilişkide eşcinselliğe verilen tepkilerin, eskiye göre daha yoğun muhafazakâr tınlar taşıdığı ve devletin eşcinsellik karşısında duruşunun da değişmediğini söylemek mümkündür. Ayrıca Ertit, bugün Türkiye’de “Ak LGBT”ler biçiminde örgütlenen kendilerini *muhafazakâr ve dindar eşcinseller* olarak tanımlayan bir gerçekliği yok saymaktadır. Bizce Ertit’in hareket noktasının, Kur’an’da yer alan Lut Kavmi hikâyesi üzerine kurulu olması, perspektifini de dindarlığın standart eşcinsellik okuması üzerine temellendirmesi, kitapta daha önce sıraladığı maddeleri meşrulaştırmak için yaptığı çıkarımlar zorlama durmaktadır. Ertit, bir basın taraması yaptığında Nokta Dergisi’nin 29 Haziran 2015 tarihli sayısında “AK LGBT: Ak eşcinsellerle ramazan sohbeti” başlıklı bir habere denk gelmesi mümkündür. Haberin detayında “muhafazakâr eşcinsellerin kurduğu AK LGBT’lilerle Eyüp Sultan’da iftar sofrasında” buluşulduğu görmek de mümkündür.⁶ Benzer şekilde 04 Ağustos 2014 tarihinde manşetlere aynı grupla ilgili yansıyan haberin de Ertit’in gözünden kaçmasının mümkün olmadığını düşünmek mümkün. “Mitingde Eşcinsel Sürprizi” başlıklı haberin detayında “Eşcinseller Tayyip Erdoğan’ın yanında. Mitinglerdeyiz, alışın her yerdeyiz” bilgisi verilmektedir.⁷ Bir başka haberde ise AK-LGBT oluşumunun yönetim kadrosuyla yapılan bir mülakat yer almıştır. Mülakatın içeriğinde muhafazakârlığın ve dindarlığın

Zeytin ağaçlarının kesileceği Yırca’daki eylemlerde, HES eylemlerinde artık yaş ilerlemiş kadınları görmek mümkün olmakta. Kadınlar, oldukça muhafazakâr bir toplum içerisinde yaşamış olmalarına rağmen devlete karşı kendilerini korumak için toplumsal hareketler içerisinde yer almaktadır.

⁶ Volkan Ertit’in kitabının Mart 2015 tarihinde basıldığı düşünüldüğünde Ertit’in bu gündemden bağımsız olabileceğini varsaymak, güçlü bir ihtimal olarak durmamaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. <http://www.derginokta.com/ak-escinsellerle-ramazan-sohbeti.html>, Erişim Tarihi:05.08.2015

⁷ Haberin detayı için bkz. <http://www.internethaber.com/erdoganin-istanbul-mitinginde-escinsel-surprizi-706303h.htm>, Erişim Tarihi: 05.08.2015.

algılanma biçimlerinden ibadet ve iman kavramına kadar birçok kavramın iç içeliğini bulmak mümkündür. Ertit'in röportaj sırasında karşımıza çıkan şu aktarımı çalışmasında nereye koyabileceğimiz de şimdilik belirsiz durmaktadır:

“Dışardan günahkâr görünebilirim ama belki herkesten çok iman vardır içimde ya da iyi bir insanımdır. Heteroseksüel biri, onu öldürmüş, bunu çalmış, şunun hakkını yemiştir, hırsızlık yapmıştır. Sizin kıldığımız namaz, tuttuğunuz oruç kabul olmaz diyorlar. Allah bizi böyle yaratmış, kimini sakatlıkla, kimini zenginlikle, kimini fakirlikle deniyor. Seni de eşcinselleştiriyor. Benim eşcinsel imam arkadaşım, Hacca giden eşcinsel arkadaşım var. Eşcinsellik ayrı, ibadet ayrı.”⁸

Kitaptan alıntılara devam ettiğimizde Ertit'in Türkiye'nin niçin muhafazakârlaşmadığına verdiği örnekler oldukça renklidir. *Evlilik öncesi flört sayısındaki değişim*, Türkiye'nin muhafazakârlaşmadığına verilen bu örneklerden sadece birisidir. Bu durumu hemen *evlilik öncesi cinsel ilişki oranındaki değişimler* takip etmektedir. Ertit, burada artık klasikleşmiş olan bir algıyı tekrar etme hatasına düşmektedir: *“Eğer Türkiye toplumu gittikçe muhafazakârlaşıyorsa Türkiye'de evlenmeden önce ilişki yaşayanların sayısında geçmişe nazaran azalma olması beklenmektedir”* (s.70).

Aslında Ertit, çalışmasında baştan sona kadar bizce, *herkesin aynı dindarlık kalıpları içerisinde yaşadığını* varsaymakta ve argümanlarını bunun üzerine kurmaktadır. Nitekim burada *“haremlik-selamlık”* uygulaması dâhil olmak üzere verdiği örneklerde, dindarlığın farklı gruplarca yorumlanma biçimlerini genelleyerek bir sekülerlik tanımına, oradan da *Türkiye eski dindarlığı kaybetti* yargısına ulaşmaktadır. Yani bir çeşit dindarlığı, pratikler üzerinden yola çıkarak tanımlamakta, ancak bunu yaparken dindarlığı makro bir seviyede genelleştirmekte ve herkesi aynı *“dindarlaşmama”* potasında eritmektedir. Ertit'in etrafında gördüğü eski millî görüş hareketine mensup kişilerin dindarlığı ile AKP'ye uzanan dindarlık biçimlerini gözlemleyerek çıkarsamalarda bulunmuş olması muhtemeldir. Çünkü bu çıkarımlar, artık AKP'nin de dâhil olduğu muhafazakârlar camiasında moda deyimler oldu.

Ertit, çıkarımları güçlendirmek için oldukça keskin ve net ifadeler de kullanmaktadır. Örneğin 1990'lar öncesinde Anadolu'da flörte dair izlerin bulunamayacağına dair bir iddia bulunur (s.70) ve bu iddiaya 1990 sonrasında ise bu durumun yaygınlaştığı ve artık Anadolu birçok şehirde kızılı erkekli evlerin moda olduğu düşüncesini de ekler. Şimdi bizce 1990'lardan öncesi için bu tür olguların olmadığına dair iddiayı, sağlam bir

⁸ Röportajın devamı için bkz.

http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/308403/ AKP_liyiz_escinseliz_alisi_n_her_yerdeviz_.html, Erişim Tarihi:05.08.2015

çerçeveye oturtmak gerekiyor. Ama Ertit, bunu yapmaktansa sadece kişisel yargılarının gücüne güveniyor ve yargıları üzerine Türkiye'nin muhafazakârlığını tartışıyor. Oysa bugün bir gösteri dünyasının içerisinde yaşıyoruz. Sosyal medya ve diğer iletişim araçları bu dünyanın katalizörü olarak misyon görüyor. Artık hiçbir şey eskisi gibi saklı kalmıyor, bugün içerisinde yaşadığımız sosyolojik gerçeklikle geçmiş dönemi kıyaslamak ve bu kıyaslamadan yola çıkarak Türkiye dindarlıktan uzaklaşıyor iddiasında bulunmak oldukça güç olsa gerek. Ertit'in modernlik ve sekülerlik üzerinden bu konuları tartışıyor olması, metodolojik açıdan daha etkili bir kullanım olurdu.

Ertit'in en dikkat çekici paylaşımlarından birisi de günümüzde *"doğüstü güçlere ve Batıl inançlara yönelik tavır değişikliğinin"* gerçekleşmiş olduğuna yaptığı vurgudur. Din ve dindarlık üzerinden muhafazakârlık okumaları sürerken, Batıl inançlar silsilesi ile muhafazakârlık ilişkiselliğine nasıl geldiği kitabın bir başka belirsizliklerinden birisi. Bu bölümde bir sürü halk inançlarını sıralayıp (s.91) bu inançların 1980 sonrası kuşakta görünür olmayışını muhafazakârlaşmama belirtisi olarak görmek ise ekstra bir çaba olsa gerek. Bizce bu sadece bu örnek bile Ertit'in Türkiye toplumunu dışardan okuduğunu göstermesi için yeterli bir detaydır.

Biliyoruz ki 2005 yılından itibaren özellikle türbe ve yatırlar etrafında oluşan ziyaret fenomeni oldukça popülerleşmiştir. ÖSYM'nin yaptığı sınavlar öncesi buralara gidip dileklerde bulunan genç sayısı da küçümsenecek bir seviyede değildir. Öyle ki Eyüp Sultan'ın türbesinde tadilat yapıldığı sırada duvarına çekilen branda birkaç defa değiştirilmiştir. Değiştirilme sebebi ise ziyarete gelenlerin branda üzerine yazdıkları dua, istek ve talepler olmuştur.⁹ Bu durum bile basit olarak ziyaret fenomeni etrafında Türkiye'nin gittikçe muhafazakârlaştığına dair bir söylemi üretmenin aracı olarak kullanılabilir durmaktadır. Kuşkusuz burada dindarlık kavramı değil, muhafazakârlık kavramının kullanılması özellikle tercih edilmiştir. Ayrıca halk inançlarının uygulanma biçimlerinin, İslam içerisinde onaylanmayan yönleri oldukça fazladır. Ertit, birkaç türbe ziyareti gerçekleştirmiş olsaydı muhtemelen türbelerin hemen köşesinde asılan "türbede yapılmaması gereken şeyler" listesinde yazdığı birçok halk inancı uygulamalarını görebilirdi. Burada vurgu yapmak istediğimiz nokta, halk inançlarının arka planda tutulmaya çalışması, İslam dinin de ana amaçlarından birisi olarak karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla bu maddeyi çalışmanın iddiası için kullanmak bizce yetersizdir. Ayrıca Ertit'in çalışmasında mütedeyyin olarak tanımladığı insanlara bakışının oldukça üst perdeden ve seçkinci olduğunu öne sürmek mümkündür:

⁹ Bu konuda daha detaylı bir okuma için bkz. Adem SAĞIR, *Ölüm Sosyolojisi*, Phonix Yayınevi, Ankara, 2015.

“...degaje kazakları olan, göğüs kolları alınmış, babasına-amcasına-dayısına kıyasla daha süslü, limon kolonyası yerine Davidoff, Hugo Boss ya da Fahrenheit gibi parfümlere yönelen, saç ekim merkezlerine yüksek meblağlar yatıran, mütedeyyin kesimden gelseler dahi oldukça dar pantolon ve tişörtler giyen erkekler kendilerinden bir önceki nesle göre oldukça farklı bir görünüm arz etmektedirler...”(s.99).

Ertit’in küreselleşen dünyada insanların rahatlıkla ulaşabildikleri alanların sayısındaki artışı es geçmemesi gerekir. Çünkü tüketim endüstrisi içerisinde modern kuşakların ulaşabildiği imkânlar, muhafazakâr kuşakların da aynı ölçüde ulaşabildikleri alanlardır artık. Ertit’in zihninde canlandırmış olduğu “mütedeyyin insan” tipi, Kemalist modernleşmenin yıllardır kafasında kurguladığı dindar tipten uzak olmasa gerek. Muhtemeldir ki bu tip, aynı zamanda Müslümana bakışın tipik bir oryantalist versiyonudur. Ertit’in daha önceki bölümlerde tıp teknolojilerin gelişmesiyle birlikte insanların bekâret düşüncelerinde getirdiği esnekliğin, dindarlığın azalması veya yazarın kullandığı biçimde Türkiye’nin muhafazakârlaşmadığına dair bir anlatıda buluşturulması da bize göre oldukça rijit bir kullanımdır. Biz biliyoruz ki Türkiye’de bekâret olgusu, çok yönlü sosyal gerçekliklerle tartışılan ve sadece din ile açıklanamayacak bir fenomendir. Kitapta iddiası yüksek olan kullanımlardan birisi de dinin toplumda gittikçe prestijini kaybettiğine dair ifadelerdir:

Muhafazakârlaştığı iddia edilen bir toplumda dinin prestijinin geçmişe nazaran artması beklenmektedir. Yani din ile ilgili “şey”lerin (dini şahsiyet, kutsal eserler, dini günler, dini ritüeller) geçmişe göre daha kutsal, daha sorgulanamaz hale gelmesi beklenir. Yine aynı şekilde günlük pratiklere dinin daha fazla yön vermesi muhtemeldir. Hâlbuki Türkiye’de din ve dinle alakalı kimlikler, ritüeller, şahsiyetler, özel günler her geçen gün eski güçlerini, prestijlerini, yaygınlıklarını ve sorgulanamaz pozisyonlarını kaybetmektedir (...). Kırsalda yaşayan insanlara imamlar 7/24 hayatın her alanına dokunacak güce ve prestije sahip ve insanların sorunlarına çözüm bulan kimseler olmuşlardır. Ancak günümüzde sahip oldukları bilirkışı konularını kaybetmişlerdir. Kentin hastaneleri, adliyeleri, okulları artık kendi uzmanlarına sahiptir. Kırsalda imama ait olan birçok görev, kent hayatında uzmanlar tarafından icra edilmeye başlanmıştır. Bu nedenle, imamlar köyde sahip oldukları popüleriteyi ve saygınlığı şehir hayatında yitirmişlerdir (s.101-102).

Ertit, burada klasik olarak modernizm tartışmaları içerisinde “imam”-“öğretmen” üzerinden giden tartışmalara göz kırpmaktadır. Modernliğin getirdiği yapısal dönüşüm ve değişimleri “imam” örnekleme üzerinden götürüp Türkiye’nin muhafazakârlaşmadığına bağlayan Ertit’in burada Şerif Mardin ile ortaklığı görülür. Ertit’in “imam” olgusunu kullanmasının arkasında, Şerif Mardin’in 2008 yılında söylediği “cumhuriyeti temsil eden öğretmenin cami, imam ve esnaftan oluşan mahalleye karşı kaybettiğini” söylediği sürece bir geri bildirim izlerini sürmek mümkündür. 2008 yılında imamın

kazanıp öğretmenin kaybettiğine dair kaygıları taşıyan endişeli modernleri, Ertit bu çalışmasıyla aslında rahatlatmaktadır. Bu bakımdan aslında Ertit'in endişeli muhafazakârlardan ziyade, seslendiği bir modernler kitlesi vardır. Ertit bizce, endişeli modernlere seslenerek onlara "bu insanlar dindarlıklarını bile yaşayamıyorlar, şeriat mı getirecekler bu ülkeye" demeye getiriyor. Ertit'in dinin prestijinin kaybolduğuna bir diğer örneği de Cem Yılmaz'ın gösterisindedir: "Cem Yılmaz'ın CM101FUN adlı gösterisinde Müslümanlar için oldukça önemli olan iki kavram, Cennet ve Cehennem, hakkında anlattığı şeyler gittikçe muhafazakârlaştığı iddia edilen, dinin prestijinin ve gücünün arttığı bir toplumda anlatılması pek muhtemel olan şeyler değildir: Bu dünyada tatmadığın tüm zevkleri orada tadacaksın"(s.103).

Bu örnek üzerinden gidildiğinde, Ertit'in zihninde canlandırdığı dindar muhafazakâr tipinin "nasıl olduğu" sorusu yeniden akla gelmektedir. Tıpkı bir önceki bölümlerde "limon kolonyalı ve şalvarlı" şeklinde gayet oryantalist bir perspektifte betimlenen tipolojiye burada "mizahtan anlamayan ve oldukça katı kalıplara sahiplik" gibi iki özellik de eklenmektedir. Ertit, Türkiye'de milyonlarca kişi tarafından izlenmiş ve Cennet'in içinde olduğu bu "cinsel içerikli" şakanın kimse tarafından kınanmadığını da ayrıca garipsemektedir. Ertit, örneğini uzatmaya devam eder:

"Yılmaz şöyle devam ediyor: Cennet'te bu dünyada tatmadığın bütün her şey var, hep güzellik, hep güzellik öbür tarafta (cehennem) yanıyorsun. Şimdi kim gider cehenneme. Yanıyorsun dediğim öyle filmlerdeki gibi alev malev değil yani. Biraz yanacaksın sonra Cennet'e. Tahmin ediyorum öyle, çünkü hafif yanmamış ameledense hafif bronzluk iyidir. Cem Yılmaz cehennem ateşini hafif bronzluk olarak tiye almaktadır. Ancak cehennem kelimesi Kur'an da (Diyanet İşleri Başkanlığı) çevirisi 178.ayette yer almakta ve doğru yoldan ayrılan Müslümanların en büyük cezası olarak ifade edilmektedir" (s.103-104).

Ertit'in bu çözümlemesine destek 18 Temmuz 2015 tarihli Serdar Arseven'in Yeni Akit Gazetesi köşesinde yazdığı "Cem Yılmaz'a Gülen Müslümanlar" başlığıyla yayınladığı köle yazısıyla geliyor. Cem Yılmaz için "gittikçe dindarlaştıran bir toplumun asla müsamaha ile bakamayacağı, tepkisizlikle karşılamayacağı ifadeler kullanıyor" iddiasında bulunan Arseven, "bunların yapılmasından ziyade, yapılmasına hukuki yollardan tepki gösterilmemesine şaşmak lazım. Dindarlaştıran Türkiye'de bu ne hoşgörü" dedi.¹⁰ Görüleceği üzere aslında Ertit'in ve Arseven'in birleştiği ortak nokta "din" algılaması ve "İslam"ı yorumlama biçimleridir. Bugün Türkiye'de Arseven'in içerisinde bulunduğu medya dilinin "radikal İslami" çizgileri ön plana dikkate alındığında Yılmaz'ın üzerinden yapılan bu tespitin yerine oturduğu

¹⁰ Bkz. Serdar Arseven, "Cem Yılmaz'a Gülen Müslümanlar", <http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/serdar-arseven/cem-yilmaza-gulen-musulmanlar-11357.html>, Erişim Tarihi:05.08.2015.

doğrudur. Ancak Ertit'in bu din algısının ürettiği örneklerden yola çıkıp Türkiye'nin aslında dindarlaşmadığını iddia etmesi eksik bir anlatı gibi durmaktadır. Çünkü Ertit, çalışmasının en başından beri bir bütünün sadece küçük bir parçasını görmekte ve oradan yola çıkarak bir üst anlatı kurmaya çalışmaktadır. Örneğin insanların çocuklarına artık din kaynaklı isimler vermemesini dahi tek bir anlatı üzerinden kurmakta ve insanların yeni sosyal süreçlerle etkileşimlerini dikkate almamaktadır. Ayrıca şurası da açıktır ki Türkiye'de aynı dindarlık içerisinde birbirini ötekileştiren birçok İslam yorumu vardır ki Ertit dahi bunu kitabında dolaylı yoldan dile getirmektedir. Dolayısıyla dini ve dindarlığı tek bir tipolojiye indirmek de metodolojik açıdan oldukça yanıltıcı olabilmektedir.

Ertit'in görmediği önemli noktalardan birisi, katı bir dini yorum ve gelenek içerisinde gelen bir kuşakla yeni kuşak arasında ihtiyaçlar ve dünya algılamaları bakımından oldukça farklılıklar olduğudur. 1980 öncesi kuşaklar içerisinde Kemalistlerin de muhafazakârların da solcuların da kendi dünyalarında yaşamış olduğu gerçekliğini hatırdan çıkartmamak gerekir. Bu yaşam tecrübesi, aynı zamanda söylemden dile, eylemden sosyal ağlara kadar hemen her alanda birbirine benzer insanlarla birlikte yaşamayı temsil eder. Zevkler, eğlenme biçimleri, kıyafetler, parti tercihleri, okunan kitap ya da gazeteler vb. bütün bağlamlar, tek bir elden çıkmış gibi aynı yaşam tecrübesi içerisindeki insanlar için ortaktır. Ancak bugün ki kuşak, taşrada da yaşasa elindeki teknolojik imkânlarla şehirlidir, o aynı zamanda küresel bir dünya vatandaşıdır ve yaşam tecrübesini istediği gibi kurabilen bir yorumcudur. Bu noktada Besim Dellaloğlu'nun bir röportajında ifade ettiği şu betimlemelere, tam da duruma örnek ve açıklayıcı bir metindir:

“Buradan baktığımızda şunu görmek mümkün; şu anda muhafazakâr iktidarın destekçisi orta yaş ve üzeri olan kuşağın çocuklarının hayatı kendilerinkinden çok daha farklı olacak. Her şeyden önce onlar sosyal medyanın olduğu kamusal bir hayata doğmuş durumdadır. Hepsi üniversiteye gidiyor. ‘Kızlı-erkekli’ söylemi biraz da muhafazakâr ailelerin çocuklarını nasıl denetleyeceğine dair bir sorun oluşturduğu için bugün gündeme geliyor. Çünkü bu çocukların anne ve babaları üniversiteye hiç gitmediler. Bugün Türkiye’de anne-babası üniversite mezunu olan insanlar toplumun yüzde 4’ünü oluşturuyor (...) Öte yandan bugünün muhafazakâr ailelerinin çocukları ahlaki formları, tüketim kalıpları açısından kendi anne ve babaları gibi hayata bakmayacaklar.”¹¹

Ertit, burada dindar toplumsal alanı, İslami akademisyenler içerisinde karşılaşabildiği gibi sabit bir sosyoloji olarak kabul ediyor ve onun değişmez

¹¹ Besim Dellaloğlu, “Erdoğan başörtülü öğrencilerin değil, bu kuşağın anne-babalarının Başbakanı”, <http://t24.com.tr/haber/erdogan-basortulu-ogrencilerin-degil-bu-kusagin-anne-babalarinin-basbakani,247472>, Röportaj tarihi: 02.01.2014, Erişim Tarihi: 05.08.2015.

olduğunu varsayıyor. Oysa karşımızda din dahi olsa, onu üreten toplumsal gerçeklik de o gerçekliğin sosyolojisi de sürekli değişmektedir. İnsanların medyada özellikle Nihat Hatipoğlu tarzında ilahiyatçı hocalarla muhatap olmak istemesi bile insanların değişen bu sosyolojik yaşam biçimleri ile doğrudan alakalıdır. Ertit'in medyanın dilini analiz ettiği bölümde ortaya koyduğu tespitler içerisinde yer alan Nihat Hatipoğlu ile ilgili kısım bu bağlamda dikkat çekicidir:

"...televizyonlarda geniş kitlelere seslenen bu gibi akademisyenlerin dine bakış açıları oldukça liberal bir ton taşımaktadır. Mümkün merteye insanları yargılamayan-kucaklayan bir dil ve dinin oldukça liberal yorumu ile izleyici karşısına çıkmaktadırlar (...) İzleyici sorusunu sorduktan sonra "bana güzel bir cevap verir misiniz?" diye eklemektedir. Zira ihtiyacı olan o güzel cevap alacağı kişinin Hatipoğlu olduğu zaten bilinmektedir (...) Hatipoğlu gibi isimler insanları daha dindarlaştırmakta değil, aksine insanların modern dönemlerde dinden uzaklaştıklarını düşündükleri anlarda kendilerini daha huzurlu hissetmelerine neden olmaktadır. Hatipoğlu, soruyu soran kişilerin günlük pratiklerini kökten değiştireceği içerikte yanıtlar vermekten devamlı imtina etmektedir" (s.121-123).

Burada dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan birisi Ertit'in çalışması boyunca da dile getirdiği makro seviyede sekülerlik mikro seviyede ise dindarlık tartışmasının metodolojik açıdan yürütülemediği gerçekliğidir. Ertit'in kitap boyunca kabul ettiği şey, dinin değişmez katı gerçeklikleridir ki bu gerçeklikler üzerine kurulan radikal İslami yorumlar ve Kemalist anlatının uzantısı olarak karşımıza çıkan "şeriat" kavramının hafızada canlandırdığı içerimlerdir. Ertit'in verdiği şu örnek bile tartışmaya açıktır:

Alkolün yasaklanmasını isteyenler "İslam dinine göre alkol haramdır o nedenle yasaklanmalıdır" argümanını kullanmaktansa, alkolün sağlığa olan zararları üzerinde durarak kamuoyunu ikna etmeye ya da etkilemeye çalışmaktadırlar (...) İslamiyette yer alan emir ve yasaklar İslam öyle emrettiği için cümlesiyle de savunulacakken yukarıdaki gibi oldukça seküler bir dille savunulmaktadır (s.127).

Burada dinin dilinin sekülerleştiği Ertit'in ifade ettiği bağlamda doğru bir tespit olabilir. Ancak burada asıl önemli olan noktalardan birisi, dilin sekülerleşmesinin arka planında yatan politik bağlamdır. İslami dilin sekülerleşmesi olarak ifade ettiği AKP ile 2003 yılından itibaren başlayan bir süreçtir. Özellikle milli görüş içerisinde gerçekleşen kırılma, eski İslami dilin Refah Partisi geleneğiyle geride bırakıldığı ve kendilerini yenilikçiler olarak tanımlayan AKP'li yeni İslami dile bıraktığı görülmüştür. Bu dilin, sosyal hayatın her alanında yoğun bir şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür. Ancak buradaki dil, dinden tamamen arındırılmış bir dil değil, küreselleşmeye ve ona ait kavramlara entegre olmuş bir dildir. Dolayısıyla

medya dilinde karşımıza çıkan ve Ertit'in liberal olarak tanımladığı dil, aslında uzun bir süredir İslami çevreye hâkim olan dildir. Bu dilin belirleyicileri; demokrasi, çoğulculuk, sivil toplum, çokkültürlülük, insan hakları vb. gibi kavramlardır. Buradan hareket edildiğinde İslami tebliğ dilinin de ikna üzerine kurulu ve insanların güncel ihtiyaçlarına dönük şekillendiğini ifade etmek mümkündür. Böylece sert ve katılık, yerini daha yumuşak ve daha kavrayıcı bir dile bırakmıştır.

Ertit'in çalışmasının dördüncü bölümünde karşılaştığımız başlıklandırma, kitap boyunca ele alınan temel bağlamdır: Türkiye'de muhafazakârlaşma algısının nedenleri nelerdir? Ertit burada Türkiye'nin şeriata doğru gittiğini ifade eden kitlenin neden böyle bir algıya sahip olduğunun kaynaklarına inmeye çalışmıştır. Ertit, Türkiye'nin gittikçe dindarlaştığını iddia edenlerin iki gruba yarıldığını iddia ediyor. Birinci grup, yaşanan sekülerleşme sürecini kabullenme konusunda direnç göstermektedir. Bu gruba göre sekülerleşme sürecinden bahsetmek, AKP'ye karşı 2002 yılından beri yapılan muhalefetin altının boşalması olarak yorumlanmaktadır. Ertit bu durumu kendisi ve kitabı ile ilgili yapılan bir değerlendirmeyi örnek vererek çerçevlendirmektedir:

"Türkiye'nin sekülerleştiğini iddia etmek iyi niyetli bir yorumla 'toplumsal dönüşümü okuyamamak' , o kadar iyi niyetli olmayan bir ifade ile 'AK partiye meşrutiyet kazandırmak' anlamına gelmektedir. Böyle bir kitap çalışması içinde olduğumu bilen AK partinin yeminli düşmanı olan bir üyemin "Bu yaptığın AK partinin ekmeğine yağ sürmekten başka bir şey değildir! Demesi boşuna değildir. Zira bu kitabın iddia ettiği şeylerin doğruluğu ya da yanlışlığı ile değil, bu iddiaların kimin işine yarayıp yaramayacağı ile ilgilenmektedir"(s.136).

Çalışmada Türkiye'nin muhafazakârlaştığını iddia eden ikinci grup, toplumun geçmişe nazaran dindarlaştığını Türkiye'de renklerin kaybolduğunu düşünmektedir. Ertit, ikinci gruptakilerin kitabın iddiaları ile karşılaştığında ortaya çıkan çelişkileri anlamaya çalıştığından söz etmektedir(s.137). Ertit, çalışmanın bu bölümünde muhafazakârlaşma, dindarlaşıma, sekülerleşme şeklinde işlediği kavramlara yeni bir kavram kargaşasını daha eklemektedir: Laikleşme. İkinci grupta yer alan bireylerin Türkiye'nin muhafazakârlaştığına dair verdikleri örnekleri toplumun muhafazakârlaşması olarak değil, devlet kademesinin muhafazakârlaştığını algılamak gerektiğini belirten Ertit, böylece yüzümüzü çok farklı bir yöne kaydırmaktadır. Devletin çeşitli yasa ve projelerle dini ön plana çıkarttığı ya da "dindar bir nesil yetiştirme"nin uzantısı uygulamaların laikleşme tartışmaları ekseninde okunmasını salık vermektedir. Devletin, dini ön plana çıkartarak laiklik ilkesine ters bir şekilde insanların bireysel alanlarına karışmasının laiklik ilkesi için sorun teşkil ettiğinden söz etmektedir (s.145-146). Tabiki Ertit'in buradaki en önemli iddiası devrimle bir toplum dindar

yapılıydı ya da dinden uzaklaştırılabilseydi bunu AKP öncesinde birçok dünya tecrübesinin yapması gerekirdi. İran İslam Devrimi, Kemalist Devrim ve Bolşevik Devrimi kitapta verilen örneklerdir (s.146). Burada Ertit'in gözden kaçırdığı bahsi geçen birçok devrim, dindarlık ya da dindar olmayan kuşaklar projesinde başarılı oldukları gerçekliğidir. Kemalizmin modernleşme ekseninde dindar insanlarla arasına koyduğu mesafe laiklik ilkesiyle özdeşleştirilebilir olmakla birlikte Diyanet İşleri'nin tesis edilmesi aynı zamanda bu alanın kontrol edilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Ayrıca tek parti iktidarı döneminde Kemalist projelerin uzantısı olarak dindar insanlara yapıldığı görülen siyasi ve sosyal baskılar kısa vadeli düşünüldüğünde etkili olmadığı iddia edilebilir ancak uzun vadeli düşünüldüğünde başarılı olduğu ileri sürülebilir. Nitekim bugün Türkiye'de bazı yaşın üstündeki kuşaklar Kur'an okumasını bilmemektedir ki bu bir Kemalizmin militarize edildiği tek parti dönemi bakiyesidir. Nitekim Türkiye'nin modernleşme tarihinden bahseden birçok araştırmacı, bu durumda hemfikirdir (Bkz.Zürcher, 2008).

Ertit, öznel alanlar üzerinden sekülerleşme ile tanımladığı biçimlerin tam tersi durumları devlette belirlediğinde bunları laikleşme kavramının içerisine aktarımla metodolojik bir hataya düşmektedir. İktidar ile toplumu birbirinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Türkiye'de Kemalist modernleşmenin devlet eliyle yapıldığı düşünüldüğünde, AKP'nin de Türkiye'yi pekâlâ devlet eliyle muhafazakârlaştırması ya da dindarlaştırması mümkün olabilir. Çünkü artık AKP'nin de Kemalist dil ile aynı paydada birleştiği devlete hâkim olma ve onun üzerinden toplumu inşa etme biçimleriyle benzeşmeye başladığı görülmektedir. Ertit'in bu noktayı gözden kaçırmış olması mümkün değildir, ama çalışmanın iddiasını sarsmamak için muhtemelen dile getirmemiştir. Burada yapısal olarak bir dönüşümden söz edilmekte Tuğal'ın "Pasif Devrim" (2011) dediği sürece uygun bir şekilde toplumun gittikçe muhafazakârlaştığı ancak dindarlaşmadığı iddiası ileri sürülebilir. Nitekim Ertit'in dediği gibi AKP'nin uzun süredir iktidar olduğu günümüzde dindarlık düzeyinin artması beklenirdi. Ancak bu tür tartışmaların yoğun şekilde yaşandığı Türkiye'de hem *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın* hem de *sivil toplum derneklerinin çeşitli zamanlarda yaptıkları araştırmalar* (Kalaycıoğlu vd.2009; Diyanet, 2014) dindarlığın artmadığını aksine düştüğünü göstermiştir.

Ertit'in endişeli muhafazakârları Toprak'ın çalışmasına referans verdiği yedinci bölümde karşımıza çıkar. Toprak'ın 2008 yılında yayınlanan raporunda muhafazakârların kalesi olarak bilinen kentlerde dahi artık ramazanlarda açık restoranlar bulunmaktadır.¹² Bu kentler daha seküler

¹² Proje, 2008 yılında "Türkiye'de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler" başlığıyla Binnaz Toprak'ın sorumluluğunda İrfan

yaşam tarzlarını içlerine almak zorunda kalmışlardır. Ertit bu nedenle kitabın bu bölümünde endişeli modernlerden çok, Endişeli Muhafazakârlardan bahsedilmesi gerektiğini ileri sürüyor (s.178). Endişeli modern kavramı nasıl ki ülkenin geleceğine dair kötümser olma ve özgürlüklerin kısıtlanması kaygısını sürekli yaşayan insanların yaşam tarzlarını ifade ediyorsa, endişeli muhafazakâr kavramı da Türkiye'nin gittikçe sekülerleştiğini ve dinden uzaklaştığını gösteren yaşam tarzlarını ifade eder. Kitapta bunun için muhafazakâr camia içerisinde yer alan yazarlardan yapılan alıntılar vardır: Karaoğlu sırasıyla dindar nesil yetiştirmedeki başarısızlıklardan zenginleşen Müslümanların dinden uzaklaşmasına; dindar gençlerin oldukça sekülerleşen ideallerden tesettürlü kızların 28 Şubat üniversiteye alınmayan o kitleden farklılaşmasına; medrese ve Kur'an kursları yerine daha seküler sosyal aktivitelere yönlendirilen çocuklardan Ramazan aylarının içlerinin boşaltılmasına değinmiştir(s.182).

Ertit, artık başörtülü kadınların dahi oldukça kadınımsı yeni kıyafet kodlarının olması, evlilik öncesi flörtün her geçen gün mütedeyyin kesimde dahi normalleşmesi, Ramazan aylarında ufak Anadolu şehirlerinde bile gündüz lokantaların açık hale gelmesi(Erzurum, Aksaray, Sivas),Cuma namazı sırasında namaz kılmaya gitmemiş kişilerin ortalıkta görülmeleri (kırsalda karşılaşılabilecek bir durum değil) ,Regl olan kadınların Ramazan ayında dışarıda yemek içmekten çekinmemeleri, tek başına seyahat eden ve erkeklerle tokalaşan kadınların sayısında artış olması, yine mütedeyyin kadınların lazer epilasyon yapılan yerlerde vücutlarının tamamını açabilmeleri, mütedeyyin kesimde de cinsel ilişki de neler yaşandığının daha çok ve daha açık konuşulabilmesi, kadın ve erkek çıplaklığının internet ve televizyon nedeni ile normalleşmesi, Endişeli Muhafazakârları daha da endişelendirdiğinden söz etmektedir (s.182).

Sonuç: Türkiye’de Aslında Ne Oluyor?

Volkan Ertit'in çalışması, okuyucuyu heyecanlandırıyor ama derinlere sürüklemiyor. Teorik çerçevesi oldukça eksik olan çalışma, popüler anlatılar üzerine kurulmuş postmodern bir roman gibi duruyor. Kemalist modernleşme anlatılarının klasik göstergelerinden yola çıkarak Türkiye'nin aslında sanıldığı aksine dindarlaşmadığını ileri süren Ertit, kitabında bu iddiasını temellendirebilecek metodolojik araçları es geçmiş. Dindarlığa dair önemli ölçütler olan ibadet pratikleri kısmına hiç girmeyen Ertit, böylece çalışmasının popüler bir piyasa kitabı olmasından öteye geçiremiyor. Ancak kitabın bize göre en önemli başarısı, muhafazakârların Türkiye'nin dindarlık sorununu tartıştıkları günümüzde onlarla aynı paydada buluşmasıdır. Ayrıca Ertit'in kitabında sekülerlikten bahsettiği bölümler tartışmasız kuvvetlidir ancak kavramların hepsinin iç içe geçmiş olması kitap için

Bozan, Tan Morgül ve Nedim Şener tarafından yapılmıştır. (Binnaz Toprak, Türkiye’de Farklı Olmak”, İstanbul: Metis Yayınları, 2012).

önemli bir eksiklik. Son olarak kitap bizce endişeli modernlere; “artık dindarlardan korkmamanız gerek” demesi bakımından bizce dikkate değer bir metindir.

Destekleyici Okumalar İçin Kaynakça

AKARÇAY, Erhan (2009). Türkiye'de İslam Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (olabilir mi?). 6. *Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı* (s. ss.179-199).Aydın: http://www.sosyolojidernegi.org.tr/kutuphane/icerik/akarcay_erhan.pdf, Erişim Tarihi:02.08.2015.

AKDOĞAN, Yalçın. *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

AKŞİT, Bahattin, ŞENTÜRK, Recep ve Diğerleri. *Türkiye'de Dindarlık Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

COCKBURN, Alexander, Jeffrey St. Clair ve Allan Sekula. *Seattle Dünyayı Sarsan Beş Gün*, (çev:Yetkin Başkavak), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2003.

ÇAKIR, Ruşen. *Türkiye Tartışıyor 1: Mahalle Baskısı*, İstanbul: Doğan Kitap, 2008.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI. *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*. Ankara: <http://www2.diyamet.gov.tr/StratejiGelistirme/Afisanlari/dinihayat.pdf>, 2014.

ERKAN, Hüsnü (2008). Entegre Sistemler Bağlamında Türkiye'nin Ekonomik Dönüşüm Süreçleri ve Geleceğe Yönelik Gelişimi. *II. Ulusal İktisat Kongresi, Türkiye'nin İktisadi Dönüşüm Süreci* (s. ss.1-22). İzmir: http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/herkan.pdf, Erişim Tarihi: 02.08.2015.

KALAYCIOĞLU, Ersin ve ÇARKOĞLU, Ali. *Türkiye'de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, 2009.

SAĞIR, Adem. *Ölüm Sosyolojisi*, Ankara: Phonix Yayınları, 2014.

TOPRAK, Binnaz. *Türkiye'de Farklı Olmak*, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

TUĞAL, Cihan. *Pasif Devrim İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.

UZGEL, İlhan. “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”, (iç) *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, (Ed. Bülent Özçelik), Ankara: Phoenix Yayınevi, ss.11-39, 2009.

YANKAYA, Dilek. *Yeni İslami Burjuvazi Türk Modeli*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

ZÜRCHER, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (çev:Yasemin Gönen), İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

